ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКІ НАЗВИ ПОСУДУ Й КУХОННОГО НАЧИННЯ: ДИНАМІЧНИЙ АСПЕКТ doi: 10.12958/2227-2631-2020-1-42-4-15

Марина Волошинова,

*кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української філології та загального мовознавства
ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7247-5222>*

У статті на фактичному матеріалі, записаному в 61 говірці Луганської області, здійснено лексико-семантичне дослідження східнослобожанських назв посуду й кухонного начиння. Під час розвідки встановлено функційну активність виявлених репрезентантів: у досліджених говірках виявлено функційно активні лексичні одиниці, а також ті, що не мають значного поширення.

Зіставний аналіз зафіксованих назв з лексичним матеріалом інших діалектних континуумів української мови надав можливість відстежити паралельні найменування з різним фонетичним оформленням, номени з відмінною, тотожною або близькою семантикою.

У світлі визначення динамічних тенденцій констатовано, що лексичні одиниці можуть виявляти сталість на двох хронологічних зрізах, що виявляється в незмінності семантики протягом століття. Спостережено також оновлення лексичного фонду, пов'язане зі збільшенням номінативного ряду на сучасному хронологічному зрізі, яке відбулося за рахунок наявності граматичних і словотвірних варіантів лексем, розширення семантичної структури деяких номенів, які одночасно функціонують як репрезентанти кількох сем. Установлено, що зрідка лексика демонструє процес поступової архаїзації, оскільки номени, наявні в реєстрі давньої лексикографічної праці (Словник української мови за ред. Б. Грінченка), відсутні і в обстежених говірках, і в говірках інших діалектів.

Ключові слова: номен, сема, лексема, посуд, говірки, динаміка.

In the article, based on the actual material of recorded 61 dialects of the Luhansk region, it has been conducted a lexical and semantic study of the Eastern Slobodian names of crockery and kitchen utensils. During the exploration the functional activity of the identified representatives has been established. The comparative analysis of the recorded names with the lexical material of other dialect continuums of the Ukrainian language has been carried out that's made it possible to track the parallel names with different phonetic design, the nomens with the different, identical or similar semantics.

In the light of the definition of the dynamic trends it has been stated that the lexical units can show constancy in two chronological sections which is manifested in the immutability of semantics over the course of the whole century. It has also been observed the updating of the lexicon associated with the increase in the nominative series on the modern chronological cross-section that occurred due to the presence of the grammatical and word-forming variants of lexemes, the expansion of the semantic structure of some nomens that simultaneously function as the representatives of several semes. Sometimes the vocabulary demonstrates the process of gradual archaization as far as the nomens available in the register of the ancient lexicographic work are absent both in the dialects under the consideration and in the dialects of other dialects.

Key words: nomen, seme, lexeme, crockery, dialects, dynamics.

Вступ. У процесі дослідження таких тематичних груп лексики (ТГЛ), як посуд і кухонне начиння, можна простежити розвиток людського суспільства, соціально-економічних умов існування етносу, форм господарювання й побуту, а також зміни традиційного устрою життя народу. Побутова лексика й, вужче, назви посуду та кухонного начиння „належить до широко вживаних сфер словникового складу, становить активний шар словникового запасу й характеризується динамічністю та різноманітними семантичними процесами більшою мірою, ніж інші групи сфери побуту” (П’яст, 2003, с. 1). Саме тому фіксування й усебічне вивчення зазначених тематичних груп становить неабиякий інтерес і є **актуальним** завданням мовознавчої науки.

Мета статті – здійснити лексико-семантичний аналіз назв посуду й кухонного начиння в межах східнословобожанських говірок, простежити динамічні зміни в окреслених групах. **Об’єктом** аналізу слугують номени, що входять до складу двох ТГЛ: „Назви посуду” й „Назви кухонного начиння”. **Джерельну базу** дослідження становлять польові записи діалектного мовлення, зібрані в 61 населеному пункті Луганської області, словник української мови за редакцією Б. Грінченка (далі *Словник*), діалектні словники.

У дослідженні застосовуємо методи *лінгвістичного опису* й *порівняльно-історичного аналізу*. З метою встановлення міждіалектних зв’язків лексики східнословобожанських говірок з говірками інших діалектних континуумів використовуємо також *зіставний метод*.

Аналіз досліджень і публікацій. Назви посуду й кухонного начиння ставали об’єктами системних описів та картографування (З. Ганудель, А. Зеленько, Г. Мартинова, К. Глуховцева, Е. Гоца, Л. Ур, В. Різник, О. Малюк, Н. П’яст), окремих розвідок (Л. Балахонова, З. Бичко, Я. Вакалюк, Н. Власова, Д. Ігнатенко, Т. Казаченко, М. Кривчанська, С. Панцьо, Г. Черноморець) та ін.

Виклад основного змісту. Назви посуду аналізуємо на прикладі двох лексико-семантичних груп (ЛСГ): „Загальні назви посуду” й „Назви посуду для приймання їжі”.

ЛСГ „Загальні назви посуду”. Сему ‘загальні назви посуду’ реалізовано в 40 східнослов’янських говірках лексемою *по́суда* (н. пп. 1 – 4, 7, 9 – 12, 14, 16, 18, 20 – 27, 29, 30, 32, 39, 42 – 44, 47, 49 – 60), у 26 говірках виявлено варіант, що має відмінності в граматичній категорії роду – *посуд^м* (н. пп. 5, 6, 8, 13 – 16, 19, 21, 28, 29, 31, 33, 35 – 38, 40, 42, 43, 45 – 48, 56, 61). Спорадично зафіксовано одно- та двослівні номени: *утвар’* (н. пп. 2, 3, 26, 40), *збіж’а* (н. п. 2), *постав’и* (н. п. 23), *кухон’а утвар’* (н. пп. 24, 34, 41, 46, 60), *кухон’а по́суда* (н. пп. 1, 10), *кухон’е при’лад’а* (н. п. 8), *по́судн’а утвар’* (н. п. 17), *кухон’и інве’нтар’* (н. п. 8), *ха’з’аїс’ки’ посуд^м* (н. п. 34).

Лексема *утвар’* „витвір, утвір, начиння; знаряддя; прикраса; оздоба” є похідною від рос. *твѣрь, творить* (ЕСУМ, т. 5, с. 32, 34, 533) і постала на спільнослов’янському ґрунті. Щодо номена *збіж’а*, то в значенні майна, речей (хатніх, особистих) у реєстрі 11-томного словника української мови (далі СУМ) його подано з позначкою *розмовне* (СУМ, т. 3, с. 442). У реєстрі *Словника* за ред. Б. Грінченка номени *збѣжся, збіжся* зафіксовано у двох значеннях: ‘зерновой хлѣбъ’ та ‘имущество (движимое)’ (СГ, т. 2, с. 124). Етимологи пов’язують його походження з давньоіндійським *subhāgah* „щасливий”, утвореним від основ *su-(hu-)* „хороший” і *bhāga* „добробут, щастя”, спорідненим із псл. *богъ, bog-ать*, укр. *бог, багатий* (ЕСУМ, т. 2, с. 247).

Відому в українських східнослов’янських говірках лексеми *постав’и* *Словник* фіксує як назву посудини для пиття: *поставе́ць* ‘родъ сосуда для питья изъ него’ (СГ, т. 3, с. 368). У СУМ слово представлене з позначкою *застаріле*: *поставе́ць* – *заст.* ‘рід ковша для зачерпування пива, меду, квасу і т. ін.’ (СУМ, т. 7, с. 362).

Із виявлених в українських східнослов’янських говірках назв посуду в *Словнику* за редакцією Б. Грінченка також уміщено номени *по́суд, посуда́* (СГ, т. 3, с. 373 – 374) і словотвірний варіант *посу́док* 1) = посуда; ‘утвар’ (СГ, т. 3, с. 374).

Отже, на прикладі проаналізованої семи бачимо, що істотних змін у семантиці функційно активних лексем не відбулося.

ЛСГ „Назви посуду для споживання їжі”. Автори етнографічного довідника „Українська минувшина” зазначають, що в давнину для споживання їжі використовували насамперед глиняні миски. Форми простих і полив’яних мисок були різноманітними. Стінки простих мисок піднімалися під більшим кутом, і вони були більш глибокими. Полив’яні миски були значно меншими. Побутували також розмальовані глиняні полумиски, які використовували тільки на свята, а весь інший час зберігали на полиці чи в миснику (УМ, с. 73 – 74).

Про використання в сільському побуті череп’яного посуду згадують і слов’яни: *Ран’ше і ч’ашки ч’е’ре’п’яні і були / і та’р’ілки*

ч'єре"н'їан'ї були / і миски ч'єре"н'їан'ї / і були так'ї мак'їт'ри
 ч'єре"н'їан'ї / і г'леч'їки / тод'ї о'це було їїде цеї / їак їо'го / називали /
 ти ди'ви / забула / гор'шешник / гор'шеник називали їо'го / о'це їїде
 гар'ба / і повно там різного різного вс'о'го / і отак'ї мак'їт'ри / і отак'ї
 мак'їт'ри / і т'ї і г'леч'їки / і ве"ликі / і мал'ї / і ч'ашки / і вс'ач'є / тод'ї
 гл'ади б'їл'ш із ч'єре"н'їанойї посуду їїли / тод'ї л'уди гл'ади були
 здоро'в'їш'ї / от на'да / ре"коме"ндуйут' / от їа по т'їл'їв'їзору кол'ис'
 бач'їла ди'вилас'а ц'о'го / Малахова пл'ус / так там роз'казували / на'да
 їїсти з ч'єре"н'їаних мисок / і пит' з ч'єре"н'їаних ч'ашок / о'но на
 здо'ров'їа дуже хара'шо отл'їч'аїец':а // (Записано від Жарової Клавдії
 Іллівни, 1939 р. н., с. Парневе Біловодського р-ну Луганської обл.).

У групі „Назви посуду для споживання їжі” розглянемо три семи,
 для яких виявлено низку спільних лексем. Таку полісемантичність назв
 зумовлено подібністю зовнішніх і функційних ознак аналізованих реалій.

Сему ‘череп’яна посуда, схожа на широку чашку, у якій звичайно
 подають страву до столу’ маніфестовано загальноновживаними назвами,
 найбільшу активність серед яких демонструє номен миска (записано
 в 45 говірках: н. пп. 1 – 5, 8 – 12, 14, 16, 17, 20 – 26, 28 – 30, 33, 35 – 40,
 42, 44, 46 – 54, 56, 57, 59, 61). Граматичні варіанти з різним
 наголошуванням трапляються поодинокі: мис'єски (н. пп. 7, 19, 32, 49, 51),
 миски (н. пп. 55, 60). Демінутивні утворення із суфіксом -очк- теж
 неактивні: мисоч'ка (н. пп. 4, 46, 50), мисоч'ки (н. п. 47). Сему також
 ілюструють поодинокі назви, що вказують на зменшений розмір реалії:
 полумисок (н. пп. 7, 10, 21, 36, 37, 40, 57; у н. п. 47 – полумиски).
 Не набули активності номен мак'їт'ра (н. пп. 8, 13, 18, 34, 56; у н. п. 1 –
 микитри), демінутив мак'їте"рка (н. п. 34). Назви тар'їлка (н. пп. 10,
 16; у н. п. 12 – тар'єлка), п'їала (н. пп. 11, 41), п'їалка (н. п. 11), п'їалце
 (н. п. 25) виявлено спорадично.

Двослівні сполуки вказують або на матеріал, з якого виготовлено
 предмет: миска ч'єре"н'їана (н. пп. 1, 24, 27; у н. п. 29 – мис'єски
 ч'єре"н'їан'ї), або на його розмір: миска гли'бока (н. п. 30), миска м'їлка
 (н. п. 30), ве"лика ч'аша (н. п. 45).

Лексема миска як похідна від мїса через посередництво двн.
 діалектів (mias „стіл”) запозичена з народної латини (ЕСУМ, т. 3, с. 465).
 В інших діалектах існують фонетичні та словотвірні варіанти: укр. сх.-
 слов. – мїска, мїс'ка, мьїска, мїска ‘миска’ (ЛЯ 1981, к. 85), зх.-поліс. –
 мїса ‘велика миска’ (Аркушин, т. 1, с. 312), мїсчина ‘невелика миска’
 (Аркушин, т. 1, с. 313), наддністр. – мїщина ‘миска’ (Шило, с. 174), бойк.
 – мїсочка ‘мала череп’яна миска’ (Онишкевич, т. 1, с. 441). Як зауважує
 Й. Дзензелівський, найменування миска за походження є
 зменшувальною формою від миса: *миська. У західних районах
 Закарпатської області первісне миса невідоме, а миска, утративши
 відтінок зменшеності, є основною назвою: мїска ‘миска’ (ЛЯ 1958,
 к. 173). Подібне явище властиве й говіркам інших діалектних
 континуумів української мови.

Номен *тарілка* (похідне від *таріль*) через посередництво польської мови запозичений із середньовісньонімецької (з метатезою приголосних у більшості форм); свн. *talier* „тарілка” походить від італ. *tagliere* „дошка для різання м’яса”, пов’язаного з *tagliare* „різати” (ЕСУМ, т. 5, с. 523). Словотвірні варіанти й номени з метатезою властиві говіркам південно-західних діалектів: гуцул. – *талір* // *талірчик* (*талерчик*) // *таріль* ‘тарілка’ (ГГ, с. 181), лемк. – *талір* ‘тарілка, з фарфору, фаянсу або металу’ (СЛГ, с. 379), *тарелік* ‘тарілка; кругла, столова посудина з плескатим дном, і низькими вінцями’ (СЛГ, с. 380), наддністр. – *таріль* ‘тарілка’ (Шило, с. 250), зх.-волин. – *тарілка* ‘тарілка’ (Корзонюк, с. 236).

Сему ‘неглибока череп’яна/металева миска’ представлено номеном *полумісок* (40 говірок – н. пп. 3, 5 – 13, 16, 17, 20, 21, 23 – 34, 37 – 42, 44, 46, 49, 51 – 53, 56, 57), акцентуаційний варіант *полумисок* наявний у восьми говірках (н. пп. 2, 14, 16, 35, 42, 45, 50, 56), лексему *полуміски* представлено спорадично (н. п. 47). Назву *тап’ілка* зафіксовано в 13 н. пп. – 1, 4, 10, 11, 16, 19, 37, 47 – 49, 54, 58, 59; у н. пп. 4, 15 – *тап’елка*. Спорадично виявлено маніфестанти *миска* (н. пп. 22, 26, 37, 60), *мисоч’ка* (н. пп. 1, 18, 20), *ч’ашка* (н. пп. 37, 56) і двослівний репрезентант *м’ілка тап’ілка* (н. п. 8).

Словники інших діалектів фіксують паралельні назви, які можуть мати різне фонетичне та граматичне оформлення: зх.-поліс. – *полуміска*, *полумисок* ‘неглибока миска’ (Аркушин, т. 2, с. 68), укр. воронез. – *полумисок* ‘неглибока миска’ (Авдеева, т. 2, с. 126), лемк. – *поломисок* ‘тарілка; посуд, з якого їдять густу їжу’ (СЛГ, с. 302), наддністр. – *пулумисок* ‘велика тарілка’ (Шило, с. 220).

Центром номінативного поля для цієї семи в східнослов’янських говірках є номен *полумісок*, який у межах аналізованої ЛСГ виявляє полісемантичність (див. табл. 1), або, як зауважує Г. Березовська, має „спільні моделі сегментації позамовної дійсності” (Березовська, 2012, с. 270).

Сему ‘кругла посудина з широким плескатим дном і низькими вінцями, куди насипають або накладають страву’ в більшості випадків репрезентовано спільнокореновими номенами, які мають відмінності в граматичній категорії роду. Найактивніший номен *тап’ілка* (43 говірки: н. пп. 1 – 3, 6 – 11, 14, 16, 20 – 23, 25 – 32, 34 – 42, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 56 – 59, 61; у н. пп. 5, 26, 33, 43 – *тап’іл’ки*; у н. пп. 4, 12, 15, 18, 47, 60 – *тап’елка*; у н. п. 51 – *тап’елки*). Словотвірні варіанти *тап’ілоч’ка* (н. пп. 3, 20), *тап’іл’* (н. п. 38) і номени *полумісок* (н. п. 22; у н. пп. 44, 48 – *полумисок*), *бл’удо* (н. п. 55), *ве’лика тап’ілка* (н. п. 8) виявлено спорадично.

Номен *блюдо* „велика миска”, стсл. *блюдо*, *блюдь* „тс.”; псл. *bljudo*, *bljudъ*, запозичений у праслов’янську мову з готської (ЕСУМ, т. 1, с. 213).

Таблиця 1

Типи семантичної структури лексеми *по́луми̑сок*

Тип	Семи			Говірки
	‘череп’яна посудина, схожа на широку чашку, у якій звичайно подають страву до столу’	‘неглибока череп’яна/металева миска’	‘кругла посудина з широким плескатим дном і низькими вінцями, куди насипають або накладають страву’	
1	+			7, 10, 21, 36, 37, 40, 57
2		+		3, 5 – 13, 16, 17, 20, 21, 23 – 34, 37 – 42, 44, 46, 49, 51, 52, 53, 56, 57
3			+	22

Як бачимо, у всіх проаналізованих мікропарадигмах номен *та̑р’ілка* функціонує разом із спільнокореневим *та̑р’елка*, у якому відмічено рефлекс *ʒ* – *e* всупереч українській літературній нормі. Як наголошував з цього приводу відомий дослідник східнослов’янських говірок Б. Шарпило, ця риса не є характерною для звукової системи говорів загалом, а обмежена рамками лексичних запозичень з російської мови (Шарпило, 1960, с. 13). Семантичну структуру лексем подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Семантична структура лексем *та̑р’ілка*, *та̑р’елка*

Лексеми	Семи		
	‘череп’яна посудина, схожа на широку чашку, у якій звичайно подають страву до столу’	‘неглибока череп’яна / металева миска’	‘кругла посудина з широким плескатим дном і низькими вінцями, куди насипають або накладають страву’
<i>та̑р’ілка</i>	н. п. 10, 16	н. п. 1, 4, 10, 11, 16, 19, 37, 47 – 49, 54, 58, 59	н. п. 1 – 3, 6 – 11, 14, 16, 20 – 23, 25 – 32, 34 – 42, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 56 – 59, 61
<i>та̑р’елка</i>	н. п. 12	н. п. 14, 15	н. п. 4, 12, 15, 18, 47, 60

Словник за редакцією Б. Грінченка назви *макітра*, *макітерка* фіксує зі значенням: ‘родъ большой глубокой глиняной посуды съ круглымъ дномъ и значительно большимъ дна широкимъ отверстиемъ, употребляющейся для помѣщенія муки, тѣста, масла и пр. и для растиранія соли, пшена и пр.’ (СГ, т. 2, с. 399).

Із спільною для аналізованих говірок семантикою в *Словнику* подано номен *міска*, *місочка* ‘миска, родъ глубокой тарелки’ (СГ, т. 2, с. 427), *полумисок* ‘родъ глубокой тарелки, неглубокая миска’ (СГ, т. 3, с. 289). Значення лексем *тарілка*, *тарілочка* подано без детального опису реалії: ‘тарелка’ (СГ, т. 4, с. 248). У наш час це значення згаданих лексем є загальноновживаним, проте зрідка (у 5 говірках) лексеми *ма^lк’ітра* (н. пп. 8, 13, 18, 34, 56), *ма^lк’іте^uрка* (н. п. 34) мають значення ‘череп’яна посудина, схожа на чашку, у якій звичайно подають страву до столу’.

Отже, спостерігаємо зміни в репертуарі сем, які виявляються в збільшенні номінативного ряду на сучасному хронологічному зрізі. Це відбулося за рахунок появи граматичних і словотвірних варіантів, розширення семантики номенів, які одночасно функціонують як репрезентанти кількох сем (*л’миска*, *полумисок*, *ма^lк’ітра*, *п’іала*, *та^r’ілка*).

Назви кухонного начиння розглядатимемо на прикладі таких ЛСГ: „Назви начиння для споживання їжі”, „Назви начиння, що використовують під час приготування їжі”.

ЛСГ „Назви начиння для споживання їжі”. Сему ‘предмет столового прибору, за допомогою якого їдять рідку страву’ маніфестовано назвою *лошка* (56 говірок: н. пп. 1 – 21, 23 – 30, 32 – 35, 37 – 56, 58, 59, 61). Значно менш активні варіанти, які мають відмінності в граматичній категорії числа – *лож^uки* (н. пп. 1, 5, 27, 29, 31, 36, 57) і *лошки* (н. пп. 22, 60).

Одноставної думки щодо походження номена *ложка* в етимологів немає; припускають спорідненість з алб. *lugë* ‘ложка’ (ЕСУМ, т. 3, с. 280). Разом із загальнонародною лексемою *ложка* (зх.-волин. ‘ложка’ (Корзонюк, с. 155), зх.-поліс. ‘предмет столового прибору для набирання рідкої страви’ (Аркушин, т. 1, с. 290), карпат. *лошка* ‘металева ложка’ (Гоца, 2010, с. 121), у говірках південно-західного наріччя поширені фонетичні варіанти лексеми: бойк. – *лішка* (Онишкевич, т. 1, с. 412), наддністр., гуцул. – *ліжка* (Шило, с. 161; Негрич, с. 105; ГГ, с. 111; СГСБ, с. 299) та ін.

У східнословобожанських говірках номен протягом тривалого часу повністю зберіг своє фонетичне оформлення й семантику, пор. у *Словнику* за редакцією Б. Грінченка: *ложка*, *ложечка* ‘ложка’ (СГ, т. 2, с. 375).

Сему ‘знаряддя для приймання їжі: ручка з кількома зубцями’ репрезентовано загальноновживаними назвами. Номен *вилка* поширений у 52 говірках (н. пп. 1 – 5, 7 – 18, 20 – 31, 33, 35 – 39, 43 – 47, 50 – 61; у н. п. 36 – *в’ілка*); спорадично виявлено варіант у формі множини *вилки*

(н. пп. 1, 5, 32) і зменшену назву ^lвилоч'ка (н. п. 48). Лексема *ви^lделка* номінує денотат у 16 говірках (н. пп. 1, 6, 14, 19, 21, 34, 37, 39 – 42, 46, 47, 49, 52, 56).

Слово *виделка* запозичене з польської мови: п. *widelec, widelca* „виделка” й походить від *widiu* „вила”, спорідненого з українським *вила*; *k* виникло на місці польського *s* унаслідок зближення з українським *вілка* (ЕСУМ, т. 1, с. 370).

У *Словнику* за редакцією Б. Грінченка подано номени *виделка* ‘вилка’ (СГ, т. 1, с. 156), *вилки́* ‘вилка’ (СГ, т. 1, с. 168). Для лексеми *вілка* в *Словнику* наведено значення: 1) ум. отъ *віла*; 2) ухватъ; 3) косточка у животных, имѣющая видъ развилья; 4) родъ вышивки на рубахахъ (СГ, т. 1, с. 168). Зіставлення семантичної структури цієї лексеми (на синхронійному рівні вона зафіксована з такими значеннями: *Вилка 1* 1) те саме, що *виделка*; 2) *техн.* Деталь механізму, приладу, яка має роздвоєний кінець для приймання їжі; 3) *військ.* Сукупність двох прицілів, з яких один дає недоліт, а другий – переліт снарядів, мін і т. ін. щодо цілі для наступного уточнення удару; 4) Положення в шаховій грі, коли одна фігура загрожує одночасно двом або кільком фігурам. *Вилка 2*, вилок, зменш. до *вила* (СУМ, т. 2, с. 424)) демонструє зміни значеннєвих компонентів, оскільки в обстежених говірках номен ^lвилка переважно функціонує зі значенням ‘знаряддя для приймання їжі: ручка з кількома зубцями’.

Отже, на прикладі проаналізованої ЛСГ спостерігаємо два процеси: стійкість лексичного фонду, що виявляється в збереженні протягом століття значення номенів та їхнього фонетичного оформлення, а також оновлення лексики, спричинене розширенням семантичного поля лексеми *вилка*, яка на двох хронологічних зрізах демонструє варіативність семантики.

Ножі – це одне з найдавніших знарядь слов'ян, яке спочатку виготовляли з кремнієвих порід каменю, пізніше – із заліза. Саме з тих часів і донині ножі зберігають первісну форму. Ніж здавна вважали одним з важливих предметів кухонного начиння, усі члени родини по-особливому ставилися до нього. У народній традиції ніж виконував оберегові функції, його вважали засобом захисту від нечистої сили. У ЛСГ „*Назви начиння, що використовують під час приготування їжі*” розглянемо мікропарадигму ‘інструмент для нарізання з лезом і рукояткою’.

Аналізовану сему в обстежених говірках наповнюють репрезентанти *н'іж* (н. пп. 4, 10, 12, 23, 25 – 28, 34 – 36, 38, 40, 43, 44, 48, 49, 53, 58, 59), ^lножик (н. пп. 7 – 9, 11, 14, 19, 20, 22, 29, 30, 32, 33, 42, 50, 51), *с'ікач'* (н. пп. 5, 6, 14, 29, 31 – 33, 37, 39, 41, 46, 47, 54, 61), *с'ікач'ка* (н. пп. 15 – 17), *шин^lкоўка* (н. пп. 1 – 3, 13, 18, 24, 37 – 39, 47, 52, 55, 56), *р'ізак* (н. п. 21, 37, 57, 60), *шин^lкач'* (н. п. 45).

У говірках інших діалектів дослідники фіксують фонетичні варіанти лексеми *ніж* зі спільною семантикою, пор.: карпат. – *н'іж* (нуш, нійж, нійш) (Гоца, 2010, с. 120); лемк. – *ниж* (Пиртей, с. 199).

Походження літературного *ніж* (зменш. *ножик*) пов'язують з псл. *пожь* ‘ніж’ і пов'язане чергуванням голосних з *nizati* ‘низати, проколувати’ *nъziti* (пор. російське *вонзить* ‘устроїти’ (ЕСУМ, т. IV, с. 96). Лексеми *с'і́кач* та *с'і́кач'ка* ‘знаряддя, яким січуть капусту’ етимологічно пов'язані з псл. *sěkti*; споріднені з лит. ст. *įsekti* ‘насікати, насікти’ (ЕСУМ, т. V, с. 252).

Назви, записані в обстежених говірках, у дистантних діалектних зонах функціують з близькою семантикою: карпат. – *с'і́кач* ‘великий кухонний ніж з дерев'яною ручкою’ (Гоца, 2010, с. 120), наддністр. – *сі́кач* ‘ніж, яким січуть капусту’; гуцул. – ‘знаряддя для різання капусти, інших овочів’ (Шило, с. 239; Піпаш, с. 174), зх.-поліс. – *сі́кач* ‘великий ніж’ (Аркушин, т. 2, с. 147) або з відмінним значенням: бойк. – *рі́зак* ‘пристрій, на якому різали січку, обрізували солом'яні китиці для ушивання стріхи’ (Онишкевич, т. 2, с. 177).

Словник за редакцією Б. Грінченка містить назви *ніж* зі значенням ‘ножь. складений ніж. Карманний, складной ножь’ (СГ, т. 2, с. 566) та *сі́кач, сі́качка* ‘сѣчка (для рубки капусты)’ (СГ, т. 4, с. 126).

У реєстрі Словника наявні також лексеми *дуба́с* ‘большой ножь’ (СУМ, т. 1, с. 451), *колода́ч* ‘большой ножь’ (СГ, т. 2, с. 270), відсутні в східнословобожанських говірках, але виявлені в говірках інших діалектних континуумів, пор.: карпат. – *колода́ч, дуба́с* ‘великий кухонний ніж з дерев'яною ручкою’ (Гоца, 2010, с. 120); гуцул. – *дуба́с* ‘великий ніж’ (Піпаш, с. 52), зх.-поліс. – *колодач* ‘великий ніж’ (Аркушин, т. 1, с. 236).

Номени *коса́к* ‘большой ножь для сечения капусты’ (СГ, т. 2, с. 289), *цизо́рик* ‘перочинный ножикъ’ (СГ, т. 4, с. 429), *чепі́ль* ‘обыкновенный ножь съ деревяннымъ черенкомъ’ (СГ, т. 4, с. 452), не властиві обстеженим говіркам, але лексему *цизо́рик* ‘складаний ножик’ з позначкою *діалектне* містить Словник української мови (СУМ, т. 11, с. 211).

Як бачимо, найуживаніші лексеми, що реалізують сему, на сучасному етапі або зберігають значення, наведене в Словнику, або побутують із близькою семантикою. Два номени (*колода́ч, дуба́с*) не властиві обстеженим говіркам, але зі спільною семантикою зафіксовані словниками інших говірок української мови. Репрезентанти *коса́к* і *чепі́ль*, імовірно, можна умовно віднести до архаїзованих назв, зважаючи на їхню відсутність на сучасному хронологічному зрізі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, зафіксовані на території українських східнословобожанських говірок лексичні одиниці мають різну функційну активність: наявні більш уживані лексеми, репрезентанти, які не набули значного поширення, спорадичні назви.

У більшості випадків лексеми досліджуваних ТГЛ мають паралельні назви в говірках інших діалектних континуумів. При спільній семантиці найменування можуть мати розбіжності у формальному оформленні. Іноді паралельні репрезентанти демонструють в інших діалектах тотожність або відмінність семантики.

Назви, зафіксовані в східнослов'янському ареалі, є здебільшого загальноновживаними, що підтверджено лексикографічними джерелами.

Щодо динамічних зрушень у проаналізованих ТГЛ спостережено різні тенденції:

- сталість лексики, яка протягом століття зберегла семантику й фонетичне оформлення;

- оновлення лексичного фонду, спричинене змінами семантичної структури лексем – розширенням номінативного поля деяких номенів, які, порівняно з назвами, зафіксованими давньою лексикографічною працею, на сучасному хронологічному зрізі одночасно можуть репрезентувати кілька сем;

- архаїзація окремих номенів.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розширенні джерельної бази, детальному описі інших ЛСГ побутової лексики.

Список обстежених населених пунктів у Луганській області

1. смт Троїцьке; 2. с. Привілля, Троїцький р-н;
 3. с. Червоноармійське, Білокуракинський р-н; 4. с. Солідарне, Білокуракинський р-н; 5. с. Новобіла, Новопсковський р-н;
 6. с. Березівка, Новопсковський р-н; 7. с. Павленкове, Новопсковський р-н;
 8. смт Білолуцьк, Новопсковський р-н; 9. с. Височинівка, Марківський р-н;
 10. с. Тарасівка, Троїцький р-н; 11. с. Новочервоне, Троїцький р-н;
 12. с. Попівка, Білокуракинський р-н; 13. с. Павлівка, Білокуракинський р-н;
 14. смт Білокуракине; 15. с. Осинове-1, Новопсковський р-н;
 16. с. Донцівка, Новопсковський р-н; 17. с. Просяне, Марківський р-н;
 18. смт Марківка; 19. с. Веселе, Марківський р-н; 20. с. Оборотноївка, Сватівський р-н;
 21. с. Куземівка, Сватівський р-н; 22. с. Нижня Дуванка, Сватівський р-н;
 23. с. Закотне, Новопсковський р-н; 24. с. Коломийчиха, Сватівський р-н;
 25. с. Мілуватка, Сватівський р-н; 26. м. Сватове;
 27. с. Петрівка, Сватівський р-н; 28. с. Караван-Солодкий, Марківський р-н;
 29. с. Бондарівка, Марківський р-н; 30. с. Морозівка, Міловський р-н;
 31. с. Півнівка, Міловський р-н; 32. с. Зориківка, Міловський р-н;
 33. с. Великоцьк, Міловський р-н; 34. с. Стрільцівка, Міловський р-н;
 35. с. Калмиківка, Міловський р-н; 36. с. Лиман, Старобільський р-н;
 37. с. Підгорівка, Старобільський р-н; 38. с. Піщане, Старобільський р-н;
 39. м. Старобільськ; 40. с. Чмирівка, Старобільський р-н; 41. с. Бутове, Старобільський р-н;
 42. с. Литвинівка, Біловодський р-н;
 43. с. Кононівка, Біловодський р-н; 44. с. Новолимарівка, Біловодський р-н;
 45. с. Семикозівка, Біловодський р-н; 46. с. Плугатар, Біловодський р-н;
 47. смт Біловодськ; 48. с. Макіївка, Кременський р-н;

49. с. Червонопопівка, Кременський р-н; 50. м. Кременна;
51. с. Варварівка, Кременський р-н; 52. с. Шпотине, Старобільський р-н;
53. с. Малохатка, Старобільський р-н; 54. с. Колядівка, Новоайдарський
р-н; 55. с. Победа, Новоайдарський р-н; 56. смт Новоайдар;
57. с. Смолянинове, Новоайдарський р-н; 58. с. Новоохтирка,
Новоайдарський р-н; 59. с. Дмитрівка, Новоайдарський р-н; 60. смт
Станично-Луганське; 61. с. Миколаївка, Станично-Луганський р-н.

Література

- Березовська, Г. (2012) Лексико-семантична група загальних назв одягу у східноподільських говірках. *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Сер. Філологія (мовознавство)*: зб. наук. пр. С. 270 – 275.
- Гоца, Е. Д. (2010). *Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах*. Ужгород : Гражда, 360 с.
- П'яст, Н. Й. (2003). *Формування тематичної групи „назви посуду” в сучасній українській літературній мові*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. К., 19 с.
- Шарпило, Б. А. (1960). *Сравнительно-историческая характеристика украинских говоров Восточной Слобожанщины (Старобельщины)*: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. „Украинский язык”. Киев, 24 с.

Джерела

- Авдеева – Авдеева, М. Т. (2012). *Словарь украинских говоров Воронежской области* (Т. 1 – 2). Воронеж : ИПЦ Воронеж. гос. ун-та.
- Аркушин – Аркушин, Г. Л. (2000). *Словник західнополіських говірок* (Т. 1 – 2). Луцьк : Вежа.
- ГГ – Гуцульські говірки: короткий слов. (1997) / відп. ред. Я. Закревська. Львів. 232 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови (2012) (Т. 1 – 7). К. : Наук. думка.
- Корзонюк – Корзонюк, М. М. (1987) *Матеріали до словника західноволинських говірок. Українська діалектна лексика*. (С. 62 – 267). К. : Наук. думка.
- ЛА 1958 – Дзендзелівський, Й. О. (1958) *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР* (лексика). Ч. І. Ужгород.
- ЛА 1981 – Ганудель, З. (1981) *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини* (назви страв, посуду та кухонного начиння). Пряшів.
- Негрич – Негрич, М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Березови*. Л., 224 с.

- Онишкевич – Онишкевич, М. Й. (1984). Словник бойківських говірок (Ч. 1 – 2). К. : Наук. думка.
- Пиртей – Пиртей, П. С. (2004) Короткий словник лемківських говірок. Івано-Франківськ, 364 с.
- Піпаш – Піпаш, Ю. О. & Галас, Б. К. (2005) Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 266 с.
- СГ – Грінченко, Б. Д. (1907 – 1909). Словарь української мови (Т. 1 – 4). К.
- СГСБ – Словник говірки села Бродина Олексі Горбача (2000). *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження* / відп. ред. Я. Закревська (С. 247 – 354). Львів.
- СЛГ – Пиртей, П. С. (1986) Словник лемківської говірки. Івано-Франківськ, 461 с.
- СУМ – Словник української мови (1970 – 1980) (Т. 1 – 11). К. : Наук. думка.
- УМ – Українська минувшина (1993): ілюстр. етногр. довід. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. К.: Либідь, 256 с.
- Шило – Шило, Г. (2008) Наддністрянський регіональний словник. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 288 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2020 р.

Прийнято до друку 14.09.2020 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Лєснова В. В.